

İNSANIN LANDŞAFTA TƏSİRİ

PLAN

1. İnsan cəmiyyətinin landşafta təsiri

2. Təbiətdəki pozuntuların növləri

3. Antropogen landşaft təsnifatı

4. Təbii landşaftakı dəyişikliklər

İnsan cəmiyyəti Yer kürəsinin xarici görkəmini xeyli dəyişmişdir. Müasir dövrdə bu təsir miqyasına və dəyişikliklərin dərinliyinə görə daha intensiv olubdur. İnsanın təbiətə təsiri ilk növbədə bərk kütlələrin yerdəyişməsində, ərazinin istilik - su rejiminin, bioloji tarazlığın və kimyəvi elementlərin miqrasiyasının pozulmasında özünü göstərir. Hər il yerin qatlarından bir neçə yüz milliard ton dağ süxuru çıxarılır və daşınır; atmosferdən 16 mlrd ton oksigen çıxarılır; 35 mln km³ su sərf olunur; 9 ton bioərzaq istehsal olunur; 2 mlrd ton ağac kütləsi hazırlanır. Quru hissəsinin 1/3 hissəsi (7 mln km²) eroziyaya uğrayır. Su eroziyası əlverişli torpaqların sahəsini azaldır, həmçinin relyefi mexanizmlərin işləməsi üçün əlverişsiz vəziyyətə salır. Su anbarlarının tikintisi çayların rejimini kökündən dəyişir, müəyyən mənfi fiziki - coğrafi və iqtisadi dəyişikliklərə səbəb olur. Qrunt sualının təzyiqi və səviyyəsi dəyişir, bataqlaşma başlayır, hidroloji proseslər kəskin dəyişikliyə uğrayır, kənd təsərrüfatı işlərini aparmaq çətinləşir, əlavə tədbirlər tələb olunur.

Mineral kübrələrin tətbiqi ilə troposfera çirklənir, atmosferdəki kükürd, flor, karbon qazı və digər texnogen qarışıqlar aqrolandşafta daha çox ziyan vurur. Florun havada çoxluğu yarpaqların tökülməsinə,

bitkilərin inkişafının azalmasına səbəb olur. Təsərrüfat fəaliyyəti biosenozun yenidən qurulmasına gətirib çıxarır ki, nəticədə heyvanların bəzi növləri qırılır, bir çox landşaftlar yoxa çıxır.

Bütün bunlarla yanaşı insan landşaftın zonal, uzunluq və azonal inkişaf qanunauyğunluqlarının gedişini dəyişə bilməz. Landşaftlar təbiət qanunlarına uyğun inkişaf edir, əvvəlki vəziyyətinə qayıtmağa çalışır. Məsələn, istifadə olunmayan əkin sahəsi çöldə 10-15 ildən sonra ikinci çöl formasına düşür; mühafizə zolağı müəyyən vaxtdan sonra meşə landşaftını xatırladır.

Təbiətdəki bütün pozulmalar 3 qrupa bölünür: kökündən, bir komponentli və çoxkomponentli. Kökündən (köklü) dəyişmələr landşaftın geoloji - geomorfoloji əsasının, axının, biokomponentlərin və mikroiklimin dəyişikliyi. Bir və çox komponentli dəyişikliklər kənd təsərrüfatı işlərinin təsirindən baş verir, nəticədə müəyyən kateqoriyalı antropogen landşaftlarının formalaşmasına gətirib çıxarır. Bəzi təsərrüfat fəaliyyəti geri dönməyən prosesləri sürətləndirir (bataqlaşma, şoranlaşma). Ümumiyyətlə təbii landşaftın dəyişilməsi planlı (əkin meşəpark, park, meşə zolağı) və arzuolunmayan növlü (karxana töküntüsü, əkin yerində yarıq və s.) olur. Dəyişikliklərin xarakterinə görə landşaftlar şərti bölünür: dəyişilməyən (ilkin), azdəyişilən, çoxdəyişilən (pozulan) və rəşional dəyişdirilən. Mövcudluq dövrünə görə - uzun müddətli özünü tənzimləyən (kurqan), çoxillik nisbi tənzimlənen (nohur, meşə əkilisi), qısamüddətli tənzimlənen (meyvə əkililəri) növlü olur.

Kənd təsərrüfatı qiymətinə görə insan tərəfindən dəyişilən landşaftlar 2 qrupa bölünür: mədəni və qeyri-mədəni (akultur). Akultur

landşaftlar təsərrüfatın qeyri-rasional aparılmasının nəticəsidir (yarğan, istifadəsiz torpaq sahələri).

Antropogen landşaft təsnifatı. Antropogen landşaft dedikdə elə təbii komplekslər nəzərdə tutulur ki, onun tam və ya böyük sahələrində bir təbii komponent köklü dəyişikliyə məruz qalmış olur. Antropogen landşaftşünaslığının öyrənmə obyektı Yer in landşaft sferası və öyrənmə predmeti isə - antropogen landşaftlar hesab olunur. Antropogen landşaftlar rus alimi F.N.Milkovun təsnifatına görə 8 sinfə bölünür: sənaye, kənd təsərrüfatı, seliteb, yol, meşə, su, rekreasiya və belligerativ («belligero» - «müharibə aparmaq»). Antropogen və təbii landşaftların siniflərindəki fərqliliyini F.N.Milkov qanunauyğun hesab edir, çünki ikinci - makrorelyefə görə, birinci isə insanın fəaliyyət növünə görə təyin olunur. Landşaft xəritəçəkməsində taksonomik tipoloji vahid kimi sinif, tip, növ qrup və ya uroçişanın tipi qəbul edilir.

Sinif - təsərrüfatın müəyyən bir hissəsində insan fəaliyyətinin nəticəsində yaranan antropogen komplekslərin toplusudur. Təsərrüfatlar arası konkret fəaliyyətdən əmələ gələn qarşılıqlı əlaqəli təbii - təsərrüfat komplekslərinə tip deyilir.

Antropogen landşaftın növü - müxtəlif landşaftlarda gedən bu və ya digər təsərrüfat fəaliyyəti ilə şərtlənən təbii - təsərrüfat kompleksidir. Vacib təbii təsərrüfat xarakteristikasına görə oxşar olan antropogen uroçişə komplekslərinin birliyi qrup adlanır.

Təbii landşaftdakı dəyişikliklər. Təbii landşaftda ən böyük miqyaslı dəyişikliklər kənd təsərrüfatının məqsədləri üçün ərazinin mənimsənilməsindən baş verir. Əkin sahələri meşələrin qırılması hesabına artır, bitki və heyvanat aləmində növdəyişmələrə təsir edir.

Əkin kənd təsərrüfatı landşaftının fərqli xüsusiyyəti orada mədəni bitkilərin üstünlüyündədir. Bu da öz növbəsində heyvanat aləminin tərkibinin dəyişməsinə, landşaftda bioloji dövrənin pozulmasına, nəticədə mədəni torpaqların formalaşmasına səbəb olur. Belə torpaqların formalaşması onun mexaniki qarışdırılmasından və kübrələrin əlavə olunmasından baş verir və torpaqda arzuolunmayan proseslərə gətirib çıxara bilər. Suvarma nəticəsində torpaqların su, istilik və bioloji rejimi dəyişir. Bu səbəbdən səhra zonasının torpaqlarına «suvarılan» sözünü əlavə edirlər. Kübrələrin əlavə olunması torpaqda azotun miqdarının normadan dəfələrlə çox olmasına səbəb olur. Bütün birkomponent və çox komponentli dəyişikliklər təbii landşaftın strukturuna da təsir edir və son nəticədə antropogen kənd təsərrüfatı landşaftlarının müəyyən növlərinin yaranmasına gətirib çıxarır. Çalışmaq lazımdır ki, landşaftlarda köklü dəyişikliklər və pozuntular baş verməsin, təbii tarazlıq dəyişilməsin. Bunun üçün mütəxəssislərin landşaftşünaslıq elminin əsaslarını bilməsi vacibdir.

Zəruri ədəbiyyatlar:

1. Süleymanov M.Ə. Əliyeva İ.S. Landşaftşünaslığın əsasları Bakı, 1998
2. Museyibov M.A. Landşaftı Azərbaydjana Bakı 2000
3. Daşdıyev R.H. Landşaftın ekologiyası. Bakı 2003
4. İbrahimov T. O. Landşaft tədqiqatları və onların ekoloji problemləri. “Elm və təhsil” 2015, 384 səh.

Əlavə tövsiyyə olunan ədəbiyyatlar:

1. Süleymanov M.Ə. Azərbaycanın təbii və antropogen landşaftlarının coğrafi qanunauyğunluqları. Bakı 2005.
2. İbrahimov T.O. Azərbaycan qoruqlarının landşaftları. Bakı. “Elm və təhsil”, 2017, 184 səh.
3. Ибрагимов Т.О. Ландшафтные исследование и экологические проблемы . Ваку. “Elm və təhsil”, 2018, 208 с.